

علوم تجربی؛ از سرکوب در قرون وسطی تا حمایت قرآنی

علم تجربی دستاوردهای بسیاری برای زندگی ما داشته است. حمل و نقل، پزشکی، رسانه و ...

به بهانه سالروز محاکمه گالیله در دادگاه تفتیش عقاید/

علوم تجربی؛ از سرکوب در قرون وسطی تا حمایت قرآنی

علم تجربی همواره جایگاه امروزی خود را نداشته است، روزگاری در چنین روزی گالیله ۷۰ ساله در برابر ارباب قرون وسطی از نظر به خود تمهید می‌کنده بود، در حال، است که علم تحدید، محدودیت حمایت قائل، نهاده است. علم تجربی دستاوردهای بسیاری برای زندگی ما داشته است. حمل و نقل، پزشکی، رسانه و ... همه دستاوردهایی از علمی هستند که می‌توان آنها را علوم تجربی خواند، هر چند نمی‌توان نقش بی‌بدیل و لازم علمی مانند ریاضیات و علوم انسانی را در تمدن امروز در نظر نگرفت، اما بی‌شک علوم تجربی از عوامل مهم پیشرفت جهان امروز هستند. علوم تجربی جایگاه امروزی خود را در میان تمدن‌های گذشته نداشته‌اند. تا سال‌ها فیزیک ارسطویی که مبتنی بر پیش‌فرض‌های فلسفی بود بنیادهای علم تجربی جدید را شکل می‌داد. غرب جدید آرام آرام با پذیرش اهمیت تجربه حرکت سریع‌تری را آغاز کرد، اما این تغییر در پارادایم علم بی‌هزینه نبود. یکی از معروف‌ترین هزینه‌های پرداختی علم جدید را می‌توان اعتراف گالیله دانست.

اعتراف گالیله نماد سرکوب علم تجربی در قرون وسطی

گالیله منجم ایتالیایی بود که در خلال قرن هفدهم میلادی و اواخر قرون وسطی در دام دادگاه‌های تفتیش عقاید کلیسا افتاد، وی بر اساس مشاهدات و پژوهش‌هایش به این نتیجه رسیده بود که زمین در مرکز عالم نیست و خورشید و ستارگان به دور آن نمی‌چرخند.

در حدود نیم قرن پیشتر از گالیله نیز کوپرنیک چنین چیزی را ثابت کرده بود، اما گالیله باز چنین نظری را مطرح کرد و این بار برخی از روحانیون مسیحی در درگاه مسیحی ترتیب دادگاه تفتیش عقایدی برای این دانشمند علوم تجربی را دادند. ماحصل چنین دادگاهی توبه‌نامه منجم پیری بود که به زانو در آمد تا بگوید:

«در هفتادمین سال زندگی در مقابل شما به زانو درآمده‌ام و در حالی که کتاب مقدس را پیش چشم دارم و با دستهای خود لمس می‌کنم توبه می‌کنم و ادعای خالی از حقیقت حرکت زمین را انکار می‌کنم و آن را منفور و مطرود می‌نمایم».

گالیله بعد از محاکمه در منزل دوستش پیکولومینی اسقف شهر سین محبوس شد، ولی بعد از مدتی به او اجازه داده شد تا در خانه بیلاقی خود واقع در آرستری اقامت کند. هرچند تاریخ بعدها حکم به صدق نظرات گالیله داد، اما نام قرون وسطی با گالیله در سرکوب علوم تجربی پیوند خورد.

قرآن و حمایت از علوم تجربی

سخن گفتن از حمایت قرآن از علوم تجربی به معنای مدرن آن دشوار است، اما آیات قرآن عناصر طبیعی و تجربه را دارای اهمیت دانسته و به آن دعوت کرده است. هر چند می‌دانیم که فیلسوفات مورد غضب برخی از متکلمان مانند غزالی قرار گرفته‌اند، چنین رویارویی با عالمان تجربی وجود نداشته است. علم تجربی در جهان اسلام پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشت که می‌توان به پزشکی، جغرافیا و علم مکانیک اشاره کرد. رویکرد عالمان دین و آموزه‌های قرآن نیز در مقابل علوم تجربی واکنش منفی و سرکوب‌گرانه‌ای نداشته است.

برای این‌که بدانیم قرآن با رویکرد تجربی مشکلی ندارد، می‌توانیم به تفاسیر علمی که از قرآن ارائه شده است رجوع کنیم. بسیاری از علمای شیعه با رونق‌گیری علم تجربی در جوامع اسلامی بدون برخوردن به مشکل سرکوب‌گرانه، به تفسیر علمی از قرآن پرداختند و معتقد بودند که بسیاری از حقایق علم تجربی قبلاً در قرآن وجود داشته است. «غزالی معتقد بود که قرآن مشتمل بر همه علوم گذشته و آینده است و همه علوم مختلف را می‌توان از قرآن استخراج نمود (غزالی، 1402، ج 1 ص 341)» هر چند این شیوه تفسیری به نقد گذاشته شده است، اما باید توجه داشت که نفس چنین تفسیری مواجه سرکوب‌گرانه با علم تجربی نیست.

تفسیر علمی ریشه در سنت مسلمین دارد. برای نمونه، ابن سینا عرش را در آیه 17 سوره حاقه «وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ» و فرشتگان در اطراف [آسمان]‌اند و عرش پروردگارت را آن روز هشت [فرشته] بر سر خود بر می‌دارند»، همان فلک نهم در نجوم بطلمیوسی می‌داند و ملائکه هشتگانه حمل‌کننده عرش را ماه، خورشید، عطارد، مریخ، زهره، مشتری، زحل و فلک ثوابت دانسته است. هر چند امروزه روش تفسیر علمی بر اساس دستاوردهای علم تجربی در معرض نقدهای زیادی قرار دارد، نفس آن نشان از نوعی تایید ضمنی در مواجهه با علم تجربی است.

رشد علم تجربی در جهان اسلام را نیز می‌توان مدیون توجه و حمایت قرآن از شناخت جهان دانست، چنین رشدی در دوران طلایی اسلامی نمی‌تواند بی‌تاثیر قرآن به عنوان مبنای تمدن اسلامی باشد. استاد مطهری بر آن است که دین با علم در تعارض نیست و علت تعارض مسیحیت با علم را در دو مسئله می‌داند، اول اینکه علم «در بستری شکوفا شد که ریشه در ایمان‌زدایی

داشت». نحوه تکوین علم تجربی با رشد باورهای سکولار همراه بود. ایشان معتقد هستند که در دوران جدید علم حلال همه مشکلات تلقی می‌شد و این تعبیر با تلقی کلیسایی در تعارض بود. ایشان دلیل دوم را در شکل‌گیری فلسفه موسوم به پوزیتویسم می‌جویند که این فلسفه معتقد بود تنها چیزی دارای معناست که تجربه‌پذیر باشد.

قرآن در آیه «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ: آیا به شتر نمی‌نگرند که چگونه آفریده شده» (غاشیه، 17)، انسان را دعوت به تدبیر در پدیده‌های طبیعی مانند شتر کرده است، بی‌تردید ارجاع به پدیده‌های عینی که تعدادشان در قرآن کم نیست، می‌تواند با روش تجربی همسان‌تر باشد. از سویی دیگر قرآن در آیه «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ: بگو در زمین بگردید آنگاه بنگرید که فرجام تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است» (انعام، 11)، مسلمانان را به «سیر در زمین» خوانده و ایشان را تشویق کرده است که گذشته اقوام و نحوه هلاکتشان آشنا شوند. این ارجاعات به عناصر طبیعی و شناخت جهان کم نیست.

شهید مطهری معتقدند که تعارضی میان علم و قرآن وجود ندارد، ایشان معتقدند که «مهمترین دلیلی که میان علم و دین تعارض نیست سازگاری دین با علم است و آن اینکه تردیدی نیست که یکی از آثار و تجلیات ریشه‌دار اسلامی که پایه‌های آن بدست پیامبر(ص) استوار شد آزادی اندیشه و علم و دین و تعمق در جهان هستی است. در آیات متعددی از قرآن نیز به این معنی اشاره شده است، از جمله در آیه: سَتَرْنَاهُمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ: به زودی نشانه‌های خود را در افق‌ها [ی‌گوناگون] و در دل‌هایشان بدیشان خواهیم نمود تا برایشان روشن گردد که او خود حق است». (فصلت، 53) در این آیه قرآن بر ضرورت معرفت و اندیشه آزاد تاکید ورزیده و آن را قاعده اساس و هدف نهایی بعثت رسول اکرم(ص) می‌شمارد».

جهان اسلام هیچ‌وقت گالیله نداشت

شکوفایی علم در بین مسلمانان گویای این واقعیت بود که قرآن با علم مشکلی نداشت و شاهد نبود که یک علام تجربی نسبت به یافته عینی خود اظهار توبه در درگاه عالمان دین کند. قرون اولیه اسلامی شاهد شکل‌گیری صنعتی برتر در جهان اسلام بودیم. غربی‌ها شرق اسلامی را مدرن می‌دانستند و برای فروش اجناس تولید شده خود عنوان «لا اله الا الله» را بر آن حک می‌کردند تا نشان دهند که این کالا توسط مسلمانان تولید شده است. باری گالیله‌ای در جهان اسلام هیچ‌گاه زانو به زمین نزد و از نظرات خود در علم تجربی استغفار ننمود، این‌ها را باید نشان از حمایت قرآن از مطلق علم و به ویژه علم تجربی دانست.

میثم قهوه‌چیان